

27.04.2022

Maria Sibirnaja

Dyskurs baśniowy w dramaturgii Anny Bogaczewej, Iryny Waśkowskiej i Anny Jabłońskiej

STRESZCZENIE

W poszukiwaniu odpowiedzi na najważniejsze pytania naszych czasów oraz zrozumienie odwiecznych problemów ludzkiej egzystencji, dramatopisarze XXI wieku chętnie sięgają do baśni. Jako jeden z gatunków obecnie głównie przeznaczonych dla dzieci i młodzieży może stanowić potężne narzędzie pedagogiczne. Wszystko to sprawia, że dyskurs baśniowy pozostaje szczególnie aktualnym pojęciem.

Niniejsza rozprawa poświęcona jest badaniu dyskursu baśniowego w dramaturgii Anny Bogaczewej, Iryny Waśkowskiej i Anny Jabłońskiej. Ich twórczość, a mianowicie różnorodny gatunkowo i tematycznie repertuar sztuk teatralnych, dość reprezentatywnie odzwierciedla kierunek rozwoju dramaturgii rosyjskiej XXI wieku. Utwory Bogaczewej, Waśkowskiej i Jabłońskiej jako część nowego dramatu rosyjskiego stanowią źródło wiedzy o czasach, w których powstały, dają obraz współczesnych okoliczności kulturowych i społecznych, a także pozwalają poznać postmodernistyczne trendy literackie.

Autorki korzystają z narzędzi oferowanych przez gatunek dramatu baśniowego w celu realizacji swoich założeń, zaspokojenia upodobań estetycznych i eksperymentowania z formą gatunku. Poetyka ich dramatów opiera się na zasadach właściwych dla baśni. Występują w nich nawiązania do tradycji ludowej oraz literackiej, a także jasno ukształtowana hierarchia wartości pomagająca w wizualizacji świata przedstawionego. Różnorodność zastosowania tych motywów zależy zarówno od realiów epoki, jak i ważności tradycji narodowej, która przetrwała próbę czasu.

Liczne pozytywne recenzje utworów dramatopisarek pokazują ich znaczenie na scenach teatralnych w Rosji, i za granicą. Jednak mimo tej popularności twórczość Waśkowskiej, Bogaczewej oraz Jabłońskiej nie została dotąd systematycznie zbadana. Istnieją pojedyncze prace poświęcone ich dziełom, jednak nie dotyczą one problemu dyskursu baśniowego. Badanie cech dramatu baśniowego jako przejawu szczególnego aspektu szerszego zjawiska – dyskursu baśniowego, nie zostało dostatecznie omówione w pracach współczesnych literaturoznawców.

Badania nad dyskursem baśniowym w Rosji prezentowane są obecnie głównie w pracach o charakterze lingwistycznym oraz w publikacjach poświęconych baśniowym

motywom w prozie. Dlatego też analiza utworów wybranych dramatopisarek pozwala ustalić podstawowe sposoby wykorzystania baśniowych elementów w literaturze. Poprzez obserwację postmodernistycznych modyfikacji gatunku baśni-dramatu można zidentyfikować jego konstytutywne atrybuty. W pracy zbadano także cechy gatunkowo-rodzajowe oraz synkretyzm gatunkowy sztuk baśniowych przeznaczonych do wystawienia w teatrze, co również nie było dotąd przedmiotem naukowej analizy.

Specyfika gatunku baśni dramatycznej oraz nowoczesne podejście do analizy dyskursu sprawiają, że konieczne jest badanie dyskursu baśniowego z wykorzystaniem różnorodnych metod. Główną z nich, zastosowaną w tej pracy, jest strukturalno-semiotyczne podejście do badań. Pozwala ono nie tylko analizować tekst dramatyczny, lecz także prześledzić związek przestrzeni artystycznej ze specyfiką gatunkową tekstu.

Wykorzystana analiza kulturowo-historyczna, jest oparta na związku baśni literackiej o charakterze dramatycznym ze współczesną sytuacją kulturową i tradycją historyczną. Analiza intertekstualna oraz dyskursywno-kontekstualna zostały przeprowadzone przy zastosowaniu w pracy metody hermeneutycznej. Metoda ta pozwala na kilka równorzędnych interpretacji tego samego utworu, umożliwia przeprowadzenie badań nad dramatami baśniowymi pod różnymi kątami, daje również możliwość ujawnienia zasad estetyki receptywnej przy interpretacji utworu.

Główny nacisk w dociekaniach położono na analizę tekstu dramatycznego, choć uwzględniono także jego sceniczną wersję, zważywszy na gatunkowo-rodzajowy synkretyzm dramatu-baśni. Badając elementy baśniowe we współczesnym dyskursie, należy w pierwszej kolejności doprecyzować to pojęcie. We wstępie rozprawy zostało omówione zagadnienie dyskursu oraz dokonany został przegląd literatury naukowej dotyczącej opisywanego zagadnienia.

Analiza literatury przedmiotu pokazuje, że we współczesnym paradygmacie badawczym dyskurs można interpretować jako pojęcie odnoszące się do tekstu mającego spójność, integralność i zależnego od kontekstu historyczno-kulturowego oraz socjalno-psychologicznego. Ze względu na te aspekty dyskurs jest istotny i aktualny społecznie (określenie N. D. Arutiunowej według koncepcji P. M. Foucaulta). Przy takim podejściu do badania dyskursu baśniowego przedmiotem analizy staje się tekst. Badanie tekstu pozwala zauważyć wzory, regularności, struktury i ogólne cechy dyskursu. W związku z powyższym, w pracy pojęcie „dyskursu baśniowego” zostało zdefiniowane jako rodzaj zbioru baśniowych konceptów w tekstach dramatycznych i różnych opcji ich aktualizacji uwarunkowanych nie tylko czynnikami kulturowymi i społeczno-historycznymi, ale także stanowiskiem autora. Biorąc pod uwagę ogólny stan badań nad tym zagadnieniem, w rozprawie doktorskiej

postawiono hipotezę, zgodnie z którą dyskurs baśniowy uznano za najbardziej reprezentatywny przejaw baśni we współczesnej rosyjskiej dramaturgii pod względem modyfikacji cech gatunkowych.

Rozdział pierwszy rozprawy poświęcony jest badaniu cech gatunkowych baśni dramatycznej. Przedstawiono w nim specyfikę gatunku baśniowego w świetle teorii dyskursywnej, omówiono niektóre zagadnienia badań nad baśniami folklorystycznymi i literackimi (również będącymi dramatami), które rozwinęły się we współczesnym literaturoznawstwie. Zaprezentowano refleksje nad powstaniem gatunku baśniowego w rosyjskiej dramaturgii i teatrze. Ponadto dokonano analizy różnorodności gatunkowej baśni Bogaczewej, Waśkowskiej i Jabłońskiej, przy uwzględnieniu zjawiska synkretyzmu baśni-dramatu w jej teatralizacji.

W rozdziale drugim zbadane zostały wpływy tendencji postmodernistycznych na główne cechy semantyczne gatunku dramatu-baśni. Spowodowały one modyfikację współczesnego dyskursu baśniowego, co można ustalić dzięki analizie zjawiska gry w baśniowych sztukach dramaturgów. O grze można mówić tu w dwóch podstawowych formach: wyodrębnionej przez tekst na poziomie poetyckim, a także jako rodzaju zabawy intertekstualnej będącej sposobem interakcji między tekstami. Artystyczny świat baśni dramatycznej jest eksplorowany w interakcji baśniowej lub niewiarygodnej fikcji ze współczesną rzeczywistością, która zostaje ironicznie przekształcona w poetykę baśni.

Analiza chronotopu artystycznego przedstawia oryginalność połączenia baśniowego i dramatycznego czasoprzestrzeni. Psychologizacja postaci bohaterów baśni, charakterystyczna dla postmodernistycznej opowieści, zaowocowała rozszerzoną strukturą chronotopu w dramacie baśniowym obejmującym czasoprzestrzeń zarówno makroświata sztuki, jak i duchowego mikroświata bohaterów.

Rozdział trzeci dotyczy kategorii bohatera/postaci w baśni. Co charakterystyczne dla tego gatunku kategoria postaci jest jednym z głównych elementów, za pomocą których realizowany jest baśniowy dyskurs, z uwagi na to, że warunkiem rozwoju baśniowej fabuły jest obecność aktorów. Zbadano też sposoby prezentacji bohaterów w dramatach baśniowych Bogaczewej, Waśkowskiej i Jabłońskiej, ujawniając charakterystyczny czynnik determinujący dramatyczną baśń postmodernistyczną, a mianowicie autorskie transformacje obrazów i postaci bohaterów z udziałem groteskowo-ironicznych środków obrazowania. Reinterpretacje ról genderowych bohaterów baśniowych w nurcie współczesnych sztuk teatralnych doprowadziły do zmian w kategorii postaci w dramatycznych utworach, które z kolei można uznać za jedną z form modyfikacji baśniowego dyskursu.

Czwarty rozdział rozprawy koncentruje się na problemie komunikacji artystycznej w aspekcie estetyki receptywnej, ponieważ postrzeganie baśni dramatycznej nabiera szczególnego charakteru we współczesnym społeczeństwie. Badania w tym rozdziale potwierdzają, że strategie komunikacyjne dramatopisarek mają na celu aktywny dialog z adresatem. W rozwiązywaniu problemów komunikacyjnych Bogaczewa i Jabłońska zwracają się ku strategicznym technikom sprzyjającym „odczytywaniu” przez odbiorcę nowych wielorakich znaczeń w tekście, takich jak narratywizacja, gra czy performatywny potencjał baśni dramatycznej. Dramatopisarki stosują pośrednie formy oddziaływania w tekście. Są one zauważalne w poetyce sztuk, logice rozwoju fabuły, a także zawarte w opisach aktorów, komentarzach i didaskaliach. Zabiegi te prowadzą do narratywizacji akcji dramatu baśniowego. Ponadto strategie gry stosowane przez dramaturgów w tekście i jego potencjał performatywny mają znaczący wpływ na świadomość odbiorcy, co znacznie zwiększa skuteczność strategii komunikacyjnych autora.

Badania nad sztukami wykorzystującymi elementy baśniowe u Bogaczewej, Waśkowskiej i Jabłońskiej prowadzą do wniosku, że dyskurs baśniowy obejmuje różnorodne (pod względem gatunkowym i rodzajowym) dzieła połączone wspólną kategorią baśni. Jej głównym elementem są niecodzienne realia, w ramach których istnieją baśniowe postaci, artystyczna czasoprzestrzeń – fantastyczna budowa świata, wydarzeń i struktur semantycznych funkcjonująca na poziomie baśniowych postaci, czasu/przestrzeni artystycznej, obrazu świata, wydarzeń, powiedzeń. Z jednej strony, dyskurs opiera się i równocześnie uwydatnia tradycje folklorystyczne i literackie istotne dla społeczeństwa w poetyce tekstu dramaturgicznego. Z drugiej strony, w kontekście tendencji postmodernistycznych nabiera cech związanych z modyfikacją elementów gatunkowych klasycznej baśni.

Rezultatem tego badania jest również stwierdzenie, że cechy dyskursu baśniowego w baśniach-dramatach przejawiają się w ramach jego interakcji z innym rodzajem dyskursu dramatycznego. W wyniku tego realizowany jest synkretyzm rodzajowy prowadzący do formowania nowego teatralnego doświadczenia. Mianowicie współczesne lub klasyczne kanony opowieści są syntetyzowane z różnymi formami gatunków scenicznych, będąc środkiem kontaktu, rodzajem kanału komunikacji autora z odbiorcą.

Komunikatywna funkcja dyskursu baśniowego w baśni dramatycznej przejawia się w jej dynamicznym charakterze, który jest uwarunkowany interpretacją sceniczną łączącą subiektywne podejście interpretatorów z autorską różnorodnością gatunkową sztuk. Jednocześnie pozycja interpretacyjna autora wyraża się w ukrytych lub jawnych intencjach przedstawionych w tekście w postaci komentarzy i didaskaliów. Interpretacja reżysera polega zwykle na technikach reżyserskich: wyborze koncepcji artystycznej, aktorów i podziale ról.

Przy przedstawieniu teatralnym sztuki jest ważna wizja baśniowego obrazu świata, którą realizuje artysta poprzez projekty sceniczne, dekoracyjne. Wyżej wymienione podejścia do interpretacji dyskursu baśniowego ulegają transformacji przy przenoszeniu na scenę sztuki baśniowej. Ich głównym celem jest nawiązanie relacji z odbiorcą, co jest możliwe dzięki syntezie gatunków baśniowych z elementami gatunków dramatycznych w tekście.

Badania nad sztukami baśniowymi Bogaczewej, Wałkowskiej i Jabłońskiej potwierdzają, że dyskurs baśniowy determinuje nurt baśni dramatycznej, której użyteczność wynikała zawsze z ich głównych funkcji estetycznych i edukacyjnych. We współczesnych dramatach baśniowych autorek funkcja estetyczna jest nie tylko związana z obecnością „cudowności” w fabule jako głównej cechy gatunku, lecz także stanowi cechę dyskursu baśniowego. Niewiarygodna lub magiczna fikcja staje się autorskim sposobem prezentacji otaczającej rzeczywistości, często ironicznie lub parodyjnie przedstawionej w artystycznym obrazie świata. Funkcja wychowawcza jest obecna w baśniowym dydaktyzmie, który wyraźnie znajduje odzwierciedlenie w interaktywnych grach i dialogach performatywnych z publicznością. Dydaktyzm jest szczególnie zauważalny w przedstawieniu zachowania baśniowych postaci.

Reasumując: w niniejszej rozprawie po raz pierwszy zbadany został dyskurs baśniowy na przykładzie współczesnego rosyjskiego dramatu baśniowego z uwzględnieniem trendów naukowych ostatnich czasów, które definiują dyskurs jako zjawisko rzutujące na pewną rodzajową i semantyczną wspólność tekstów. W pracy po raz pierwszy dokonano analizy twórczości trzech dramatopisarek, niezbadanej wcześniej w aspekcie dyskursu baśniowego. Po raz pierwszy rozważono także postmodernistyczne wpływy na semantyczne cechy gatunku w tekstach baśni dramatycznych z pozycji współczesnych zmian dyskursu baśniowego.

Maria Sibirnaja